uravnotežen pregled, portret jednog srednjovjekovnog grada, iako okosnicu razglabanja tvore upravo trgovina i s njom povezani procesi. Knjiga se čini još posebnijom ako se uzme u obzir činjenica da za velik broj, povijesno gledajući, vrlo značajnih hrvatskih gradova ne postoje ni približno slična ostvarenja, što se teško može opravdati nedostatkom građe. Za one koje možda to i jest slučaj, primjer ove knjige može predstavljati pravu smjernicu.

Nikša Varezić

SREDNJOVJEKOVNI GRAD POD OPSADOM (THE MEDIEVAL CITY UNDER SIEGE)

EDITED BY
IVY A. CORFIS AND MICHAEL WOLFE
THE BOYDELL PRESS, WOODBRIDGE
1995., X + 292 STR.

Zbornik radova "Srednjovjekovni grad pod opsadom" (The Medieval City under Siege) u redakciji Ivy A. Corfis i Michaela Wolfea proizašao je iz istoimene konferencije koja je od 2. do 4. travnja 1992. održana na Pennsylvanijskom državnom sveučilištu, a pod pokroviteljstvom Centra za srednjovjekovne studije u Pennsylvaniji. Čitav je zbornik posvećen proučavanju mnogostrukog utjecaja novog urbanizma u razvijenome i kasnome srednjemu vijeku na promijenjene oblike ratovanja što se tada javljaju i podijeljen je u četiri cjeline: "Opsadno ratovanje i gradovi" (Siege Warfare and Cities; str. 15.-66.), "Tehnologije opsade i gradska utvrđenja" (Siege Technologies and Urban Fortifications; str. 67.-174.), "Opsada kao metafora i literarni događaj" (Siege as Metaphor and Literary Event; str. 175.-223.) i "Opsadno ratovanje u tranziciji" (Siege Warfare in Transition; str. 225.-275.).

Prva cjelina razmatra ključnu ulogu koju su odigrali gradovi tijekom dugih ratova između kršćana i muslimana na Iberskome poluotoku, u sukobima između dinastijskih suparnika u Svetome Rimskom Carstvu, te u borbama francuskih i engleskih vladara za Stogodišnjega rata. Prilog Jamesa F. Powersa "Život na samome rubu: grad u opsadi na luzo-hispanskoj granici u 12. stoljeću" (Life on the Cutting Edge: The Besieged Town on the Luso-Hispanic Frontier in the Twelfth Century; str. 17.-34.) oslikava iznimnu važnost utvrđenoga grada u zadržavanju već zauzetoga područja i u pripremi daljnjih osvajačkih pothvata tijekom kršćanske rekonkviste na Iberskome poluotoku. Svaki je utvrđeni grad predstavljao uporište s naseljeničkom jezgrom na ratu izloženome prostoru i imao je kako ekonomsku tako i obrambeno-napadačku ulogu. Duga i zamršena borba za gospodstvo nad gradovima određivala je promjenljivu granicu između kršćanskoga i islamskoga svijeta, a kotač stalnog napredovanja rekonkviste bilo je nastojanje gradskih naseljenika da se pomicanjem granice izmaknu izloženosti muslimanskim pljačkaškim i osvajačkim pohodima. Powers ističe ulogu opsade u životu gradova na ratnoj granici i proučava smišljene aktivne i pasivne elemente njihova obrambenog sustava (izgradnja i održavanje gradskih zidina i utvrđenja, organizacija milicije, neprestani nadzor kretanja, nakana i snage neprijatelja). Upravo te mjere podcrtavaju neovisnost graničnih gradova koju je potvrđivala i kraljevska vlast čime se u konačnici osigurao uspjeh rekonkviste. Michael Toch u prilogu "Srednjovjekovni njemački grad pod opsadom" (The Medieval German City under Siege; str. 35.-48.) nastoji odgovoriti na pitanje zašto je tijekom 13. stoljeća u Njemačkoj bilo toliko opsjedanih, a tako malo osvojenih gradova, odnosno kako valja protumačiti činjenicu da je uopće pokretano toliko opsada unatoč neznatnim mogućnostima za uspjeh protiv čak skromno utvrđenih gradskih naselja. Uzevši kao primjer ratove pretendenata na njemačko prijestolje i također sukob između kölnskoga nadbiskupa i grada Kölna, Toch zaključuje da je posvudašnjost opsadnih

operacija posljedica razlomljenoga političkog krajolika trinaestostoljetne Njemačke i da je sama prijetnja njima bila sredstvo diplomatskog pritiska. Kao uzrok neuspjeha većine opsada navodi niz čimbenika, od kojih treba izdvojiti tehnološku zastarjelost opsadnih sprava i modernizaciju gradskog obrambenog sustava koju je omogućio onodobni društveni i ekonomski napredak čiji su glavni pratioci i užitnici bili upravo gradovi. Michael Wolf, autor uvodnog teksta "Novi pogledi na srednjovjekovno opsadno ratovanje: uvod" (New Perspectives on Medieval Siege Warfare: An Introduction; str. 3.-14.) u kojem daje pregled sadržaja zbornika i identificira glavne istraživačke smjernice, u svom je prilogu "Opsadno ratovanje i *bonnes villes* u Francuskoj tijekom Stogodišnjega rata" (Siege Warfare and the *Bonnes Villes* of France during the Hundred Years War, str. 49.-66.) uzeo za predmet istraživanja ulogu i položaj francuskih gradova u tome dugotrajnom sukobu između dva kraljevstva. Wolf određuje uzroke koji su doveli do vojnopolitičkog i financijskog uspona gradova i njihove sve izraženije neovisnosti koju su podržavali i kraljevska vlast i mjesni feudalni moćnici, pronalazeći u tome vlastite interese. Gradovi su, potaknuti ratnim prilikama, prevladali dotadašnje slabosti i postupno izrasli u utvrđena uporišta znatne strateške važnosti. Štoviše, pojava topništva i ostaloga barutnog oružja, iako je ubrzala francusko preosvajanje izgubljenog područja tijekom vladavine Karla VII., nije bitnije izmijenila poboljšani položaj utvrđenih gradova koji su sami često predvodili razvitak industrije naoružanja i omogućavali inovacije u izgradnji obrambenih zidina dovoljno čvrstih da izdrže topovsku silu. Time su gradovi postali nezaobilazni partneri ili čak moćni protivnici ekspanzionističkih nastojanja francuske monarhije u 16. stoljeću.

Druga cjelina posvećena je tehnologijama i taktici opsadnog ratovanja. Denys Pringle u prilogu "Gradske utvrde u Jeruzalemskom kraljevstvu križara" (Town Defences in the Crusader Kingdom of Jerusalem; str. 69.-121.) na temelju arheoloških i dokumentarnih dokaza analizira obrambene metode gradova Jeruzalemskoga kraljevstva i daje sveobuhvatni pregled tamošnjih urbanih utvrđenja. Odredivši temeljne razlike između križarskih i zapadnoeuropskih gradova, Pringle proučava dva tipa križarskih gradova: one bez bedema koji su se radi obrane morali oslanjati na citadelu, dvorac, toranj ili čvrste građevine poput crkve, i one sa zidinama, pri čemu je osobitu pozornost obratio na karakteristike utvrđenja, organizaciju njihove izgradnje, te pravni, ekonomski i vjerski aspekt njihova funkcioniranja, oslikavajući složene uvjete u kojima su se ti gradovi razvijali dok su prelazili iz kršćanske pod muslimansku vlast i obratno sa svim posljedicama koje je takva situacija nosila. Pringle zaključuje da su gospodari pojedinih gradova u Jeruzalemskom kraljevstvu različito odgovarali na obrambene potrebe svojih građana, ovisno o veličini gradskoga stanovništva, raspoloživim sredstvima i ozbiljnosti neprijateljskih prijetnji. U 12. stoljeću nisu svi veći gradovi imali bedeme, ali poslije Trećega križarskog pohoda (1189.-1192.) utvrđivanje je dodatno izbilo u prvi plan. S obzirom da je velik dio sredstava namijenjenih gradnji dolazilo od zapadnjačkih vladara i viteških redova, podaci o trinaestostoljetnim obrambenim sustavima križarskih gradova manje govore o stanju urbanoga života u tome razdoblju, a više o strateškim i političkim prioritetima kraljevstva kao cjeline. Eric McGeer u prilogu "Bizantsko opsadno ratovanje u teoriji i praksi" (Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice; str. 123.-129.) na temelju četiri pisana izvora (rasprava o opsadnom umijeću tzv. Junaka Bizanta, priručnik "O odolijevanju opsadi" nepoznatog autora, 65. poglavlja "Taktike" Nikefora Urana i odsječka o vojnim pitanjima iz Kekavmenova "Strategikona") razmatra opsadnu taktiku i tehnologiju u Bizantskome Carstvu tijekom 10. i 11. stoljeća. McGeer nastoji odrediti odnos između teorije i prakse u bizantskim raspravama o opsadnom ratovanju i identificirati

metode koje su Bizantinci rabili u takvoj vrsti ratnih operacija. Izvori otkrivaju da su antičke opsadne tehnologije nastavile živjeti i u kasnijem vremenu, iako su same opsadne sprave prestale biti presudni element zbog naprednijih obrambenih tehnika. Međutim, bizantske opsadne metode nisu zato postale manje profinjene, već se naglasak premjestio na logistiku i političko manevriranje u borbi da se zauzmu ili zadrže utvrđeni gradovi. Prilog Paula E. Cheveddena "Artiljerija u kasnoj antici: uvod u srednji vijek" (Artillery in Late Antiquity: Prelude to Middle Ages; str. 131.-173.) također se bavi pitanjem preživitka opsadnih tehnologija iz antike u srednji vijek s posebnim obzirom na dvokraki torzioni katapult. Tekstualni izvori ("Epitoma rei militaris" Flavija Vegecija Renata, Amijan Marcelin, "De rebus bellicis" anonimnog pisca, Prokopije) i arheološki nalazi potvrđuju da je rimska vojska nastavila koristiti dvokraki torzioni katapult u razdoblju od 4. do 6. stoljeća. No kako je njegova izrada bila skupa, uporaba složena i zahtijevao je redovito održavanje istisnuo ga je u uvjetima ekonomske i političke dekadencije Rimskoga Carstva natezni katapult. Napokon, na Sredozemlju se krajem 6. stoljeća pojavila nova vrsta bacačke sprave, povlačni katapult s utegom umjesto rastezne opruge, tzv. trebušet. Bilo ga je mnogo lakše izgraditi, rabiti i održavati negoli artiljeriju klasične antike, a bio je i znatno moćniji, što mu je u konačnici omogućilo potpuni trijumf.

Treća cjelina prilazi srednjovjekovnoj opsadi s književno-povijesnoga stanovišta. Opsada na taj način postaje literarno sredstvo koje je služilo u identifikaciji različitih kulturoloških vrijednosti unutar rasprava o ratu, ljubavi i društvenom identitetu. Michael Harney u prilogu "Opsadno ratovanje u srednjovjekovnome španjolskom epu i romanci" (Siege Warfare in Medieval Hispanic Epic and Romance; str. 177.-190.) analizira ulogu opsade u srednjovjekovnim španjolskim epovima i romancama poput "Spjeva o Cidu" i "Pjesmi o Sanču II.", poznatoj i kao "Opsada Zamore". Harney ustvrđuje da ep i viteška romanca tek na prvi pogled oslikavaju iste socio-političke uvjete i zastupaju iste nazore o grabežnoj ekonomiji koja ohrabruje i dopušta opsadno ratovanje. Naime, dok su junački ratnici, tako karakteristični za epsku književnost, samodostatni i neovisni o društveno inferiornijem gradskom svijetu, vitezovi kao zaštitnici civilnoga društva žude za materijalnim bogatstvima gradova. U skladu s time između opsjedatelja i branitelja u romancama zapravo nema razlike: i jedni i drugi nastoje ostvariti nadzor nad gradom i njegovim ekonomskim izvorima. Svrha opsadnog ratovanja varira ovisno o društvenim i ekonomskim pogledima protagonista. Epovi prikazuju opsadu kao nužni skupni pothvat, zanimanje neustrašivih oportunista, pored naznake da se takvim ratovanjem bave seljaci i pastiri kako bi pljačkom i pustošenjem nadopunili izvore prihoda. U romancama je pak naglasak na osobnoj ambiciji, težnji za redistribucijom bogatstva u vlastitom aranžmanu. Za vitezove iz romanci opsjedana mjesta predstavljaju manje prigodu za junaštvo, a više poželjno usredotočenje materijalnih izvora neophodnih za održavanje vlastitoga domaćinstva kako bi se podupro način života koji se definira kao viteški. Heather Arden u prilogu "Praćke i strijele nečuvene ljubavi u *Romanu o ruži*" (The Slings and Arrows of Outrageous Love in the *Roman de la rose*; str. 191.-206.) identificira elemente tzv. "vojno-erotskoga kompleksa" (*the military-erotic complex*) u "Romanu o ruži", nastojeći objasniti njihovu funkciju u sklopu muško-ženskih odnosa u srednjo-vjekovnoj književnosti. Alegorična opsada dvorca koji štiti nježnu ružu, erotska oružja Kupidona i Venere i borba između duševnih stanja (psihomahija) čine najagresivnije elemente toga kompleksa koji se otkriva na više razina. Na jednoj razini opsada je otvoreno seksualna, a arhitektura dvorca predstavlja različite dijelove ženskoga tijela. Na drugoj razini radi se o složenoj metafori za strahove i otpor žene i njezina društva pred muškom erotskom agresivnošću. Na trećoj pak razini riječ je o

razornoj satiri na ideale viteške kulture. Winthrop Wetherbee u prilogu "Viteštvo pod opsadom u rikardovskoj romanci" (Chivalry under Siege in Ricardian Romance; str. 207.-223.) također je za predmet istraživanja uzeo rušenje viteških vrijednosti. Engleske romance kasnoga srednjeg vijeka odražavaju kritički stav prema viteštvu koji je proizašao iz preispitivanja njegova značaja u onodobnom engleskom društvu kad su uzvišena viteška mjerila osobne časti i dužnosti bila nerijetko u oštroj suprotnosti s ulogom koju je englesko viteštvo imalo u uvjetima gotovo neprekidnoga pritiska Stogodišnjega rata i njegovih demoralizirajućih učinaka na gospodarstvo i društveni poredak u Engleskoj. Osim toga, romance su ukazivale na nova ograničenja s kojima su se suočavali viteški junaci, a koja su im bila nametnuta restriktivnom stegom dvorske kulture kao i pojavom dugoga luka i barutnog oružja.

Četvrta cjelina bavi se promjenama u ratovanju na izmaku srednjega vijeka. Prilog Kelly DeVries "Utjecaj barutnog naoružanja na opsadno ratovanje u Stogodišnjem ratu" (The Impact of Gunpowder Weaponry on Siege Warfare in the Hunderd Years War; str. 227.-244.) kritički preispituje tezu kako je pojava barutnog oružja neznatno utjecala na opsadno ratovanje u stoljetnom sukobu između Engleske i Francuske. Devries pokazuje da je prvi i najtrajniji učinak barutnog naoružanja bio upravo na opsadno ratovanje što se očitovalo kako u povećanom broju opsada i njihovome kraćem trajanju, tako i u reakciji na prijetnju koje je takvo oružje predstavljalo po gradska utvrđenja (opremanje bedema s topovima, inovacije u gradnji poput kosih nasipa, dubljih jarkova, zaštitnoga zemljanog predziđa, topničkoga tornja i bastiona koji se razvio iz prethodna dva tipa utvrđenja). Devries zaključuje da je pojava topova stubokom promijenila opsadno ratovanje, a jasne naznake promjene nalazimo već u četrnaestome stoljeću, istome onome kada su barutna oružja po prvi puta i stupila na pozornicu povijesti. Prilog "Opsadno umijeće u Italiji kasnoga petnaestog stoljeća" (Siegecraft in Late Fifteenth-Century Italy; str. 245.-255.) Michaela Malletta usmjeren je na istraživanje uloge barutnoga oružja i njegove uporabe u nekoliko različitih opsada u petnaestostoljetnoj Italiji. Ocjenjujući tvrdnju o "vojnoj revoluciji" potaknutoj pojavom barutnoga naoružanja koja je prema nedavno ponovno izraženome mišljenju nastupila tek krajem 15. stoljeća, Mallett jasno pokazuje da su topovi bili učinkoviti posrednici uništenja i mnogo prije toga razdoblja i k tome jednako korisni braniteljima koliko i napadačima, te zaključuje da niti topovi niti nova utvrđenja nisu izmijenili prirodu opsadnoga ratovanja. Ishod opsade više je ovisio o moralu i predanosti branitelja i napadača kao i o tome jesu li i u kojem opsegu opsjedatelji uspjeli spriječiti da logistička podrška i vojna pomoć dospije do opsjedanih. Obuka, stalna vojna služba i profesionalizam poboljšali su do kraja 15. stoljeća kakvoću pješaštva i dok je topništvo moglo pružiti prigodu za osvajanje grada probojem njegove utvrđene obrane, upravo je na pješaštvu počivala odgovornost hoće li se ta prigoda iskoristi ili neće. Mallett završava sa zanimljivom konstatacijom o sve profinjenijoj uporabi propagande u 15. stoljeću kao sastavnoga dijela opsadnog ratovanja: topovi su već samom svojom prisutnošću na bojištu ulijevali strah i naizgled davali opsjedateljima nebrojene mogućnosti. Stoga je propagandna vrijednost topova mogla biti veća nego njihova stvarna bojna učinkovitost. Bert S. Hall u prilogu "Promjenljivo lice opsadnoga ratovanja: tehnologija i taktika u tranziciji" (The Changing Face of Siege Warfare: Technology and Tactics in Transition; str. 257.-275.), koji je ujedno posljednji prilog u zborniku, jednako tako pretresa tezu o "vojnoj revoluciji", posvetivši osobitu pozornost navodnome brojčanom rastu vojski u 16. stoljeću. Prema mišljenju Geoffreyja Parkera, najvažnijega predstavnika revidirane teorije o "vojnoj revoluciji" koju je izložio u knjizi "Vojna revolucija: vojne inovacije i uspon Zapada 1500.-1800." (The Military Revolution and the

Rise of West 1500-1800") objavljenoj 1988. godine, glavni čimbenik koji je potakao rast vojski bila je potreba za stalnom posadom bastionskih utvrđenja (tzv. *trace italienne*), napustivši samo djelomice raniju pretpostavku da su napadačke vojske morale rasti kako bi svladale čvrstu obranu bastiona. Oslanjajući se na nalaze Johna Lynna izložene u članku "*Trace italienne* i rast vojski: francuski slučaj" (The *trace italienne* and the Growth of Armies: The French Case) u *Journal of Military History* (sv. 55, 1991.), Hall donosi podatak da se prosječni broj vojnika koji sudjeluju u opsadama smanjuje između 1500. i 1650. godine (da bi zatim porastao i ponovno pao) te da je rastu vojski doprinijelo poglavito množenje samih utvrđenja, a ne povećanje stalnih posada postojećih utvrđenih mjesta. Od sredine 15. do sredine 16. stoljeća promjene do kojih je došlo pojavom topništva poremetile su stari europski sustav oslanjanja na utvrde kako bi se usporio napadač. Sustav *trace italienne* polako je počeo uravnoteživati prilike, a cijeli je proces bio dovršen zamjenom skupih masivnih obrambenih zidina za jeftiniju inačicu u obliku zemljanih nasipa. No barutno oružje nije donijelo promjenu samo opsadnome ratovanju, već je izmijenilo i bojišno ratovanje. Šesnaestostoljetne vojske postale su sporo pokretne mase pješaštva prije negoli su uopće počele rasti, a bitke utoliko krvavije i bilo ih je mnogo teže dobiti. Osim toga, ekonomske promjene u 16. stoljeću uzrokovale su smanjenje nadnica seljaka i radnika i istodobno povećale prihode države zbog čega su vojnici postali jeftiniji, a monarhije moćnije. Ipak, nezaobilazna su bila čisto logistička ograničenja što je prilično otežavalo uzdržavanje velikih vojski. Taj se nedostatak počeo prevladavati tijekom 17. stoljeća nametanjem opće vojne obveze i uvođenjem sustava kontribucije. Stoga, ako je uopće moguće govoriti o "vojnoj revoluciji", čini se da je ona proizašla više iz administrativno-političkih inovacija ranonovovjekovnih vlada, a manje su je prouzročile nove ratne tehnologije.

Radovi u zborniku pružaju uvid u bogatstvo istraživačkih sadržaja i smjernica u proučavanju srednjovjekovnog opsadnog ratovanja u njegovome mnogostrukom utjecaju na ondašnje društvo. Slična su istraživanja prijeka potreba i hrvatske povijesne znanosti koja je uglavnom propustila sustavnije se pozabaviti dotičnom problematikom. Vrijeme je da se takvo stanje u dogledno vrijeme ispravi kako bi hrvatska medijevistika uhvatila još jednu priključnicu suvremenim historiografskim strujanjima.

Hrvoje Gračanin

STEVAN K. PAVLOWITCH, TITO - YUGOSLAVIA'S GREAT DICTATOR, A REASSESSMENT,
C. HURST AND COMPANY, LONDON, 1992.

RICHARD WEST, TITO AND THE RISE AND FALL OF YUGOSLAVIA,
CARROLL AND GRAF PUBLISHERS, INC. NEW YORK, 1994.

JASPER RIDLEY, TITO, BIOGRAFIJA,
PROMETEJ, ZAGREB 2000. (PRVO IZDANJE CONSTABLE AND COMPANY LIMITED, LONDON, 1994.)

Od raspada SFRJ o maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu pojavilo se više knjiga. Neke su sjećanja bivših Titovih suradnika o kraćem vremenskom razdoblju za vrijeme kojega su radili. Drugi je dio senzacionalistički, govori mahom o Titovom privatnom životu i ne može se smatrati važnim, pa ni pouzdanim, doprinosom boljem poznavanju ključne osobe u povijesti slavenskoga juga od vremena ulaska Kraljevine Jugoslavije u svjetski sukob, pa do raspada socijalističke Jugoslavije početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Britanci su, ipak, u samo dvije godine, između 1992. i 1994., na svjetsko tržište izbacili tri naslova o bivšem jugoslavenskom političaru (kronološkim redom, najprije je 1992. tiskana knjiga Stevana

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LIV
ZAGREB 2001.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LIV, str.1-250, Zagreb 2001.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić
Josip Vrandečić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky